

Barack Obama

Het nieuws van de afgelopen maanden werd beheerst door de presidentsverkiezing in de Verenigde Staten. Ik kan me vergissen, maar voor mijn gevoel was er in het verleden voor dit gebeuren niet zoveel aandacht in de media als dit keer. Heeft het te maken met het feit dat voor veler besef met het vertrek van George Bush een tijdperk onherroepelijk werd afgesloten? Of waren het de namen van de hoofdrolspelers op dit politieke toneel, de Afro-Amerikaanse advocaat, Barack Obama en de vrouw van de vroegere president Bill Clinton, Hillary Clinton?

Het mediaspektakel rondom de voorverkiezingen, het gigantische kostenplaatje, de wijze waarop de kandidaten zich niet ontzien hun tegenspelers onderuit te halen, het gegraaf in hun privéleven, de gekte tijdens publieksmanifestaties, het vervult je als nuchtere Nederlander met verbazing. Ik werd er op den duur moe van weer die beelden van McCain en Palin, Hillary en Barack op het scherm te zien! Maar goed, aan de overzijde van de oceaan gaan die dingen al decennialang anders dan bij ons.

Inmiddels is de uitslag bekend: Barack Obama is de nieuwe president geworden. Voor het eerst een zwarte president in het Witte Huis. Toen hij in februari 2007 zijn kandidatuur bekend maakte, zag het er nog niet naar uit. Zou de politiek tamelijk onbekende Obama het redden tegenover Clinton met haar ervaring en populariteit? Zouden de meeste Amerikanen, als het puntje bij paaltje komt, toch niet liever een blanke verkiezen, een politicus bovendien met een grote staat van dienst en een geweldige reputatie vanwege zijn houding als gevangene van de Vietcong?

Ik herinner me dat oud-minister Veerman op de predikantencontio in 2008 op Hydepark tijdens zijn causerie de opmerking maakte: 'U zult zien, we krijgen voor het eerst in de geschiedenis een zwarte president!' Was het een vooruitziende blik? Of bewijs van scherp politiek inzicht? Hoe dan ook, hij heeft gelijk gekregen. Niet ten onrechte is naar aanleiding van deze verkiezing gesproken over een historisch moment in de geschiedenis. Groot was de vreugde van de zwarte bevolking. Dat is goed te verstaan als je denkt aan de donkere geschiedenis van slavernij, rassenscheiding en achteruitzetting. De opheffing van de slavernij in de 19^e eeuw gebeurde bepaald niet zonder slag of stoot. En het betekende nog minder het einde van de segregatie tussen blank en zwart en de achteruitzetting van de niet-blanke bevolking. De moord op ds. Martin Luther King ligt nog maar veertig jaar achter ons. Tot op de dag van vandaag werkt het door. Simon Schama heeft in zijn recente boek *De Amerikaanse toekomst* deze geschiedenis van crisis en confrontatie, hoop en teleurstelling, ideaal en werkelijkheid boeiend beschreven.

Obama heeft in zijn toespraken meermalen het verband met dit verleden gelegd. Selma, Alabama, Martin Luther King en de jaren 60 van de twintigste eeuw figureren als mijlpalen op weg naar de toekomst. De nieuwe president spiegelt zich bovendien aan

de grote voorvechter voor de afschaffing van de slavernij Abraham Lincoln. Hij begon zijn campagne op Lincolns verjaardag in 2006, reisde evenals Lincoln per trein vanaf Philadelphia naar Washington. Het concert aan de vooravond van de inauguratie vond plaats bij Lincoln Memorial, de plek waar Martin Luther King in 1963 de beroemde woorden sprak: 'I have a dream'. Veelzeggend is ook dat Obama de eed op de grondwet aflegde op de Bijbel die destijds Lincoln gebruikte.

Wie in dat licht de verkiezing en de ambtsaanvaarding van Barack Obama ziet, kan de euforie begrijpen die zich van miljoenen zwarte Amerikanen meester maakte.

Religie en politiek

De inauguratieplechtigheid maakte nog weer eens duidelijk hoe de Amerikanen ondanks de scheiding van kerk en staat bij dergelijke evenementen religieuze momenten niet schuwen. Indrukwekkend vond ik de gebeden van Rick Warren en Joseph Lowery. Het uitspreken van gebeden is, las ik, een traditie die teruggaat tot op Franklin Delano Roosevelt in de jaren 30. Opvallend is dat ondanks het religieuze plurale karakter van de Verenigde Staten – en in zijn toespraak was Obama zich daarvan bewust – beide voorgangers protestanten waren. De nieuwe president steekt zijn protestants-christelijke levensovertuiging niet onder stoelen of banken. In een toespraak voor een evangelicaal publiek over geloof en politiek sprak hij zich onomwonden erover uit dat je juist in momenten van twijfel de kerk en het evangelie van Christus nodig hebt als een bondgenoot op de moeilijke weg door de wereld. Een progressieve protestant noemt de historicus James Kenney hem.

Overigens past het helemaal in het klimaat van de civil religion die in de Amerikaanse samenleving springlevend is, ondanks secularisatie, liberalisme en modernisme. In dat opzicht heeft de secularisatie toch een ander gezicht dan in West-Europa. De formele scheiding van kerk en staat kan gepaard gaan met een religieus getinte beleving van de roeping die je als natie hebt in de wereld. Welke invulling je als individu aan de religie geeft – jood, christen, moslim, enzovoorts – je weet je verbonden door gezamenlijke rituelen en symbolen in dat merkwaardige mengsel van godsdienst, vaderlandsliefde en goed burgerschap.

Je kunt daar natuurlijk allerlei vragen bij stellen. Is het euvel van de vereenzelviging hier niet levensgroot aanwezig? God en het succes van de natie liggen toch wel heel dicht bij elkaar. Kom je met civil religion in een pluraal klimaat niet automatisch uit bij een vage godsdienstige gemene deler? Verwordt op die manier de godsdienst niet tot een instrument dat mensen in beheer nemen om de status quo te zegenen? En over welke God hebben wij het?

Je hoeft nog geen barthiaan te zijn om de waarheidselementen in de kritiek van Barth op de religie en zijn afwijzing van de natuurlijke theologie heel serieus te nemen. Je kunt je ook afvragen of er in de Amerikaanse civil religion nog kritiek mogelijk is vanuit de bijbelse prediking aangaande het Koninkrijk van God. Toch is er in de wijze waarop rondom deze presidentsverkiezing het christelijke geluid hoorbaar werd ook iets wat we niet te snel moeten afserveren. Als onze minister-president in een uitzending van Hour of

Power zegt dat hij zonder zijn geloof niet kan functioneren, loopt heel liberaal Nederland te hoop met kreten als ‘schofferend’, ‘respectloos’ en ‘fundamentalistisch’. In dat opzicht doet het weldadig aan dat een Amerikaanse president zijn betrokkenheid bij het christelijk geloof publiekelijk kan betuigen. En dat niet alleen: meer en meer ontdekken we dat we de liberale optie om God buiten het publieke domein te houden geen oplossing is. Religie in het publieke domein: het is een thema dat ons voorlopig nog wel bezig zal houden.

Messiaanse figuur?

Voor velen is Obama de verpersoonlijk van de hoop in een tijd van crisis en verwarring. De kredietcrisis is uitgegroeid tot een economische crisis met alle recessieverschijnselen van dien. Wat zich in ons land aankondigt, is in een ongekend heftige mate in de VS aan de gang. Daar komen nog bij: de klimaat- en de energiecrisis die de wereld al tijden bezighouden. Velen hopen met het aantreden van Obama op een nieuw begin. Ongetwijfeld speelt daarin de afkeer van het beleid van zijn voorganger George Bush een rol. De Irak-oorlog, aanvankelijk met instemming begroet, stuit op steeds meer tegenstand. Guantanamo Bay staat model voor het Amerikaanse falen als het gaat om eerbiediging van mensenrechten. Velen – ook in Bush’ eigen partij – zijn blij dat hij vertrokken is. Toch is dat niet het enige dat de populariteit en de hooggespannen verwachtingen verklaart. De nieuwe president is een charismatische persoonlijkheid, een begenadigd spreker. Zijn toespraak tijdens zijn inauguratie heeft op velen en ook op mij indruk gemaakt. Al heel makkelijk gaan emoties en gevoelens dan met je op de loop. Het enthousiasme waarmee hij ontvangen is, is dan ook goed verklaarbaar.

In tal van beschouwingen is Obama beschreven als een soort Messias die de roeping heeft zijn volk en de wereld uit te voeren uit het dal van de crises naar het land van geluk en welvaart. ‘Obamessiah’ is hij al genoemd! Ik citeer de slotpassages uit de hierboven genoemde rede.

‘Op het moment dat de uitkomst van onze revolutie het meest betwijfeld werd, gebood de vader van onze natie om deze woorden aan het volk voor te lezen: Zeg het aan de toekomstige wereld... dat midden in de winter, toen niets dan hoop en deugd nog kon overleven... dat de stad en het land, gealarmeerd door een gezamenlijke dreiging, naar voren traden om deze het hoofd te bieden. Amerika, laten we de ijzige stromen nogmaals met hoop en deugd weerstaan, en de stormen die nog komen, het hoofd bieden. Laat het gezegd worden door de kinderen van onze kinderen dat we, toen we op de proef gesteld werden, met de ogen op de horizon en Gods gratie, die geweldige gave die vrijheid heet, veilig doorgeven aan toekomstige generaties.’

In deze herinnering aan Amerika’s verleden klinkt inderdaad een sterk roepingsbesef door. Het heeft iets visionairs. Is Obama daarmee een messiasfiguur? Is hij te vergelijken met Jozef, van wie de farao zei: ‘Zouden wij wel een man kunnen vinden als deze in wie de Geest van God woont?’ (Gen. 41:38). De parallel is aantrekkelijk. Toch aarzel ik. Wat bedoelen we met het woord ‘messiaans’? Ik heb de boeiende passages in Moltmanns *Das Kommen Gottes* over Amerika en het chiliasme er nog eens op nagele-

zen. Messiaans bepaalt vanaf de dagen van de Pilgrim Fathers de politieke filosofie van Amerika. In zijn rede sloot Obama naadloos aan bij de presidenten die hem voorgingen. Stuk voor stuk gaven zij uiting aan het besef van de messiaanse zending van Amerika en zijn haast eschatologische rol in de geschiedenis. Het gaat hand in hand met een krachtig geloof in de vooruitgang van de mensheid als gestalte van het Koninkrijk Gods. Je hoeft de betekenis van de Verenigde Staten en hun opkomen voor vrijheid en democratie niet te ontkennen, om toch vanuit het bijbels getuigenis grote vraagtekens te zetten achter deze messiaanse ideologie. De messiaanse gestalte van Jozef die door de vernedering heen verhoogd werd en wiens roeping direct verbonden is met Israël, het volk van de Messias, is niet zo maar te vereenzelvigen met een president die via democratische verkiezingen na een geldverslindende campagne gekozen is. Wij belijden een gekruisigde Messias als Heer der heerlijkheid. Het Rijk van God is wat anders dan een nieuwe maatschappij die wij oprichten. Het messianisme dat velen verbinden met Obama, is dan ook een vorm van politiek chiliasme, dat op een teleurstelling moet uitlopen.

Daarmee is niet gezegd dat we Obama niet mogen zien als een instrument in de zorg van God en de onderhouding van zijn schepping en zijn mensenwereld. Door Hem regeren de koningen. Zoals de Here Kores gebruikte als zijn dienaar, maakt Hij ook nu gebruik van wereldleiders. We mogen Hem danken voor mensen die vanuit hun geloof hun verantwoordelijkheid willen aanvaarden. In het licht van Gods regering over volken en overheden en zijn weg door de geschiedenis behoort de voorbede van de christelijke gemeente voor regeringsleiders naast de profetische duiding van de geschiedenis tot de wezenlijke aspecten van de politieke verantwoordelijkheid van de kerk.

Intussen staat de nieuwgekozen president voor een immens zware taak. Tegenkanting zal hem niet bespaard blijven. Nu al hoor je van de kant van wapenverkopers en wapenliefhebbers kritische geluiden. Obama's ethische standpunten, bijvoorbeeld ten aanzien van abortus, vallen slecht bij evangelische christenen. Zal de euforie om een zwarte president bestand zijn tegen het nog altijd aanwezige racisme? Zal het hem lukken Amerika door de recessie heen te helpen? Ook Obama moet zich bewegen binnen de smalle marges van de politieke verhoudingen in de Senaat en het Congres.

De hierboven genoemde Simon Schama wijst er op dat de geschiedenis van Amerika laat zien hoe hooggestemde verwachtingen vaak zijn verزند in de wrede werkelijkheid. Obama zelf is zich trouwens bewust van de problemen die hem wachten en van de spanning tussen visioen en realiteit. In een essay van J.W. Schulte Nordholt dat ik, surfend op internet, vond, zegt deze:

'Misschien is er een les in het voorbeeld van Abraham Lincoln, die in de zware politieke crisis die Amerika in zijn tijd doormaakte, diep nadacht over de bedoelingen die God zou kunnen hebben. Ook hij geloofde wel dat Amerika "the last, best hope on earth" was, maar of het ook het uitverkoren land was, betwijfelde hij. Met fijne afstandelijkheid sprak hij van "the almost chosen nation". Het was in elk geval niet Gods koninkrijk, zo concludeerde hij, namens God mocht geen enkele partij spreken. Juist daarom was er verzoening mogelijk tussen het Noorden en het Zuiden. Juist de betrekkelijkheid van het menselijk bestaan gemeten aan de almacht Gods was de beste troost: "The Almighty has his own purposes"'. (www.amerika.nl/politiek/html/achtergronden/geloof).

500 jaar Calvin

Van Obama naar Calvin lijkt een hele stap. Hoewel, als ik de kerkhistoricus Mirjam van Veen mag geloven, hebben beiden veel gemeen, zoals hun internationale invloed, hun charisma, een inspirerende visie, aandacht voor de gewone mens en het gegeven dat beiden migrant zijn. Het klinkt mooi, maar zou iemand op de vergelijking gekomen zijn als de presidentsverkiezing niet viel in het jaar waarin we herdenken dat 500 jaar geleden Calvin geboren werd? Aan nieuwe boeken en artikelen over Calvin zal het niet ontbreken! Het is nog te vroeg om aan te geven wat dit alles oplevert voor het voortgaand Calvinonderzoek binnen de theologie en de kerk. Te zijner tijd zal op die vraag ook in dit blad worden ingegaan.

Hier signaleer ik hoe wijdverbreid de aandacht voor Calvin is. Niet alleen bij theologen en historici, predikanten en theologisch geïnteresseerde gemeenteleden. Niet alleen binnen de orthodoxe vleugel van het protestantisme, maar veel breder in de samenleving staat Calvin in dit jaar in de belangstelling. De dagbladen lieten zich niet onbetuigd. Zowel in *Trouw*, het *ND* en het *RD*, maar ook in bladen als de *NRC* en de *Volkskrant* – die om het zacht te zeggen nu niet bepaald uitmunten in welwillende aandacht voor de geschiedenis van het gereformeerd protestantisme – verschenen artikelen. Er komt een nationale herdenking op 30 mei a.s. in de Grote Kerk te Dordrecht, waar onder meer minister president Balkenende het woord zal voeren. Al eerder zei hij op een bijeenkomst: ‘Dit land dankt zoveel aan Calvin.’ In de kooromgang van dezelfde kerk is vanaf mei tot eind oktober een grote tentoonstelling te bezichtigen, die aangekondigd is als onconventioneel, in die zin dat er niet vanuit een kerkhistorische optiek naar Calvin gekeken wordt, maar ook als cultuurhistorisch fenomeen.

En daarbij blijft het niet: U kunt een Calvinwijn drinken, een theatervoorstelling ‘Calvin op bezoek’ boeken, gemaakt en gespeeld door de theologen en verhalenvertellers Kees Posthumus en Ferdinand Borger, waarin zij leven, denken en werk op een lichtvoetige wijze invoelbaar proberen te maken voor mensen van de 21^e eeuw. U kunt een wandeling maken in vier steden langs plekken uit de protestantse geloofstraditie. Daarnaast zijn er concerten, congressen en debatavonden over de hervormer. Zelfs is er een heuse Calvin-glossie, vervaardigd door de kunstenaar Sela, of wel Liesbeth Goudzwaard-Labeur. Zij slaagde erin mensen van allerlei slag en snit er bij te betrekken, zoals Freek de Jonge, Antoine Bodar, de letterkundige Herman Pleij, maar ook de historicus James Kennedy. De zangeres Wende Snijders en Prinses Maxima worden langs een calvinistisch meetlatje gelegd. Dat alles in een fleurige en eigentijds opmaak, met fraaie foto’s en tekeningen! Toen ik de eerste aankondiging las, was ik erg sceptisch. Een glosy verbind je eerder met de BN-ers aan de grachtengordel, dan met de prediker uit Genève. Maar eerlijk is eerlijk: Uitgever Boekencentrum en de initiatiefnemer hebben er een mooi blad van gemaakt en hebben met deze uitgave in de roos geschoten. De eerste oplage van 11.000 exemplaren was in no time uitverkocht. Ook de tweede oplage vindt veel aftrek. In totaal gaat het dan om 25.000 exemplaren, een getal waar menig tijdschrift niet aan kan tippen.

Alleen maar een hype?

500 jaar Calvijn... het heeft iets van een hype. Verbazingwekkend eigenlijk. Ik kan me niet herinneren dat er in 1959 ook die buitensporig grote belangstelling was. Goed, 450 heeft als getal een andere klank dan 500. Maar 500 jaar Luther in 1983 heeft, althans in ons land, veel minder aandacht gekregen, zeker in de samenleving buiten de kerkelijke verbanden!

Je vraagt je af: Vanwaar deze Calvijnhype? Is het vuurwerk dat even opflitst aan de hemel van onze gesecculariseerde cultuur en dan weer dooft? Wat zal het uiteindelijk opleveren? Hier en daar las ik al enkele zure commentaren. Ik heb geen behoefte daaraan mee te doen. Natuurlijk is enige nuchterheid op zijn plaats. De gereformeerde gezindte moet zich niet rijk rekenen. De Instututie zal niet meer verkocht worden dan voorheen. In vele opzichten zal Calvijn voor velen in ons volk een vreemdeling blijven.

Maar dat neemt niet weg dat het winst is dat hij zo breed en in zoveel kringen ter sprake komt. Het heeft wellicht te maken met de aandacht voor de eigen identiteit als Nederlanders. Met de vraag: Wie zijn we eigenlijk? Een vraag die de laatste jaren mede vanwege het integratiedebat en het Fortuyn-effect her en der gesteld wordt. Het zal ook samenhangen met de hernieuwde aandacht voor onze geschiedenis en ons verleden. Of verraadt het iets van de zoektocht naar normen en waarden in een samenleving die ontdekt dat het platte hedonisme in de crisis van onze tijd bepaald geen uitweg biedt?

Als al die aandacht helpt om het negatieve beeld van de reformator uit de wereld te helpen en karikaturen weg te nemen lijkt me dat voor de discussie in ons zo verdeelde land alleen maar goed. Het zal nog niet meevallen. Want de mythen en vertekeningen zijn vele: vrouwenhater, intolerante fanatiekeling, scherpstlijper, reli-fanaat zijn woorden die nog altijd gebezigd worden en door velen grif geloofd worden. Het zou van weinig wijsheid getuigen om van de weeromstuit in een vorm van heiligenverering te vervallen waarbij alles wat Calvijn deed en zei, wordt goedgepraat. Het is ook allerminst in de geest van Calvijn zelf. Te goed wist hij wie we zijn voor het aangezicht van de heilige God: onwaardige zondaars, goddelozen die alleen in Christus rechtvaardig en heilig zijn. Ik denk ook niet dat Calvijn zelf erg gelukkig geweest zou zijn met al die aandacht. Biografen tekenen hem als een kwetsbaar en schuchter mens, met weinig zelfvertrouwen. Al laat hij zich bij zorgvuldige lezing van zijn geschriften in het hart kijken, zijn bekentenis 'Over mijzelf spreek ik niet graag' zegt genoeg!

Hoe calvinistisch zijn we?

Ons volksleven is niet te denken zonder de invloed van Calvijn, al zijn er uiteraard ook andere invloeden. Historici wijzen er op dat naast Calvijn ook Erasmus zijn stempel heeft gedrukt op ons volksleven. En er was al spoedig in vele streken een doperse onderstroom. Voeg daarbij de rooms-katholieke minderheid, de remonstranten en hun aanhang en je moet concluderen dat Nederland nooit een calvinistische natie pur sang is geweest. Hoe calvinistisch is de Nederlander eigenlijk? Via de C-factor test, ontwikkeld door de

VU en *Trouw*, kun je er via de website achter komen. Inmiddels hebben tienduizenden daaraan meegedaan. Ik moet bekennen dat ik me er ook aan gewaagd heb en kwam op 69%. Mocht u dat tegenvallen, dan herinner ik u graag aan het wijze woord van scriba dr. Arjan Plaisier: ‘Voor een score van honderd procent moet je oppassen!’

Maar kom je via zo’n score er achter hoe calvinistisch Nederlanders zijn? Als je met ‘calvinistisch’ bedoelt: levend en handelend vanuit het gedachtegoed van Calvijn, heb ik mijn twijfels. Ik vond de vragen erg algemeen, soms voor meer dan één uitleg vatbaar en lang niet altijd specifiek voor calvinisten. Want hard werken en sober leven is niet alleen een calvinistische deugd. Volgens die maatstaf zijn ook doorgewinterde socialisten als Willem Drees, Wim Kok en Wouter Bos onder de calvinisten te rekenen. ‘Calvinistisch’ is dan ook een woord dat hoe langer hoe meer een culturele invulling heeft gekregen voor bepaalde typisch Nederlandse trekken, zonder religieuze connotaties. ‘Behorend tot de leer van Calvijn’, waarmee Van Dale in 1970 nog volstond, dekt de lading van het begrip ‘calvinistisch’ allang niet meer.

In een interessante analyse in *Trouw* van 10 januari maakt journalist Lodewijk Dros de opmerking: ‘Voor de gereformeerden van de 19^e eeuw, groot geworden bij de lectuur van Abraham Kuyper, werd het een geuzennaam. In de 20^e eeuw en tot op de dag van vandaag is het een scheldwoord.’ Men leze ex-gereformeerde schrijvers als Maarten ’t Hart en Jan Wolkers! Het woord staat voor velen gelijk met conservatief, rechtlijnig, schijnheilig, saai, afgemeten, krenterig, betweterig en anti-alles wat het leven veraangenaamt. Kortom: calvinistisch belichaamde alles waar de liberale vooruitstrevende burgerij niet voor stond. Het negatieve oordeel voedde het verzet tegen de verzuiling of – want dat kun je ook zeggen – het verzet tegen de verzuiling ging gepaard met een scheldkannonnade tegen de calvinistische mentaliteit. De opmars van het afkeurend gebruik hield, aldus Dros, gelijke tred met de afmars van het kerkvolk. Sinds de jaren 60 van de vorige eeuw dook ‘calvinist’ op ‘als spotnaam voor mensen die niet graag geld uitgeven en zich ongemakkelijk voelen bij luxe’ (W. Nijenhuis).

Waait de wind in 2009 uit een andere hoek? Is er nieuwe openheid voor waarden als verantwoordelijkheidsbesef, soberheid en matigheid, eerlijkheid in handel en wandel? De kredietcrisis – die niet losstaat van de morele crisis in onze cultuur – heeft ons duidelijk gemaakt dat een samenleving niet zonder morele ankerpunten kan. In dat opzicht zou het geen kwaad kunnen als we ons opnieuw weer eens zouden gaan verdiepen in wat Calvijn en zijn nazaten bewoog. Een Calvijn zonder de clichés en de karikatuurbeelden zou ons wel eens meer te zeggen kunnen hebben dan velen denken.

Bij de theatervoorstelling over Calvijn liggen er de hele voorstelling stapels boeken opengeslagen op het toneel. ‘Calvijn heeft, de Schrift geopend,’ zegt Kees Posthumus, ‘en mensen geleerd zelf na te denken. Hij vond het niet altijd leuk waar ze dan uitkwamen, maar die erfenis blijft. Dat is niet terug te draaien, de boeken gaan niet weer dicht.’ De monoloog eindigt als Calvijn in de vorm van een gebed terugkijkt op zijn leven: ‘Ik dwaalde niet. Ik ging de rechte weg. Ik vluchtte, maar was thuis in uw waarheid. Ik was in nood, maar altijd veilig in uw nabijheid. Ik leefde, naar U toe. Ik sterf, maar val in uw handen.’ De woorden doen denken aan het beroemde calvinse adagium uit Boek III van de Institutie, zo wezenlijk voor een christelijke ethiek: ‘Wij zijn niet van onszelf, wij zijn

van Hem.’ En niet minder aan de prachtige bladzijden die de hervormer in zijn Institutie wijdt aan de *meditatio futurae vitae*. Dat woord ‘meditatio’ heeft volgens de Calvijnkenners Balke niets te maken met vrome overpeinzing. *Meditatio* betekent de oefening van het geloof midden in het leven en midden in de wereld, als oefenschool voor het eeuwig leven in Gods Koninkrijk. Een vreemdeling in calvijnsse zin is niet ‘welfremd’. De binnenkamer van de verborgen omgang met God roept ons direct naar buiten, naar onze roeping en opdracht in het leven van elke dag. Zal ‘calvinistisch’ echt wat betekenen dan zal dat het moeten zijn wat ons leven stempelt. Maar dan moet het Boek wel open blijven!

A.A. van Ruler en H.N. Ridderbos

In november 2008 was het honderd jaar geleden dat Arnold Albert van Ruler, een van de grote hervormde theologen uit de twintigste eeuw, geboren werd. Hij was vanaf 1947 tot zijn dood in 1970 kerkelijk hoogleraar systematische theologie en kerkrecht aan de theologische faculteit in Utrecht. Groot was zijn invloed op de totstandkoming van de nieuwe kerkorde van de Hervormde Kerk in 1951. Naast hem noem ik de gereformeerde nieuwtestamenticus Herman Nicolaas Ridderbos, geboren 13 februari 1909. Vanaf 1943 tot 1978 was hij hoogleraar aan de Theologische Hogeschool in Kampen. Hij overleed op de leeftijd van 98 jaar in 2007.

Evenals Van Ruler was hij geen studeerkamergeleerde die zich in een academisch bolwerk terugtrok. Was de eerste door zijn vele morgenwijdingen voor de AVRO-microfoon bekend en geliefd bij het grote publiek, Ridderbos genoot door zijn artikelen in het *Gereformeerde Weekblad* bekendheid bij de gewone kerkganger. Beide theologen hebben ook invloed uitgeoefend in het buitenland door hun theologisch werk. Er zijn meer overeenkomsten te noemen. Voor zowel Van Ruler als Ridderbos was de prediking aangaande het Koninkrijk van God een centraal thema in hun theologie. In de context van de tijd – de opkomst en de ondergang van de nazi-demonie, Tweede Wereldoorlog, de stichting van de staat Israël in 1948, was het niet vreemd dat het theologisch klimaat beheerst werd door de vragen van Gods regering en de geschiedenis. Beide theologen legden de nadruk op de apostoliciteit van de kerk, hoewel zij dit thema op hun eigen wijze uitwerkten. Kenmerkend is ook dat beiden grote aandacht hadden voor de betekenis van het bijzondere ambt in de christelijke gemeente. Zowel van Ruler als Ridderbos stonden voluit in de gereformeerde traditie, al gaven zij daar wel op verschillende manier vorm aan. Van Rulers theocratisch denken is beïnvloed door het denken van Hoedemaker en Haitjema, terwijl Ridderbos meer in de lijn van Kuypers neo-calvinisme te plaatsen is. Hun denken vanuit het Koninkrijk van God bracht met zich mee dat beiden grote aandacht hadden voor de verhouding tussen kerk en wereld, de vragen van politiek en samenleving.

Uiteraard zijn er op dat punt verschillen. Van Ruler stond breed in de nationale cultuur en zag de kerk vooral als instrument in het apostolaat van de kerk in de wereld. Ridderbos had meer aandacht voor de christelijke organisaties waarin de kerk als orga-

nisme haar taak en roeping vervult in cultuur en samenleving. In de jaren 60 – de tijd van de progressieve maatschappijkritische vernieuwingstheologie – blijken zowel Van Ruler als Ridderbos diep verontrust door de modernistische tendensen in kerk en theologie. Ik denk aan de wijze waarop Van Ruler meer en meer oog kreeg voor de eigenheid van de kerk in de wereld, en aan de besliste wijze waarop Ridderbos het opnam voor de klassiek-gereformeerde prediking van de verzoening.

Ik signaleerde al enkele verschillen. Er is meer te noemen. De aandacht voor de plaats van Israël en de betekenis van het Oude Testament bij Van Ruler wijkt duidelijk af van de visie van Ridderbos. Verschillen zijn er ook als het gaat om de betekenis van het werk van de Heilige Geest in de heilsorde. Bij Van Ruler leidde dat tot een grote aandacht voor de bevinding in de prediking. Bij Ridderbos – met name in diens grote werk over de theologie van Paulus – heb je soms het gevoel dat de pneumatologie wordt opgezogen in de christologie.

We zijn inmiddels een aantal decennia verder. De situatie in kerk en theologie is vergeleken met de jaren waarin Van Ruler en Ridderbos werkzaam waren, drastisch veranderd. Toch neemt dat de blijvende betekenis van beide genoemde theologen niet weg. In meer dan één opzicht hebben zij ons vandaag nog veel te zeggen.

Twee congressen

Het is dan ook verheugend dat de herdenking van hun 100ste geboortedag niet onopgemerkt is voorbijgegaan. Op 10 december van het vorige jaar kwamen zo'n 200 mensen in het gebouw van de VU in Amsterdam bijeen voor een congres, gewijd aan Van Rulers theologie. Dat dit congres aan de VU plaats vond en niet in Utrecht – de universiteit waar Van Ruler doceerde – is een curieus gegeven. Liever dan over de oorzaak te speculeren spreek ik mijn vreugde er over uit dat zovelen, zowel theologen en predikanten als gemeenteleden, op deze dag waren afgekomen. Verheugend is ook dat veel jongeren present waren. Kennelijk is van Ruler voor een nieuwe generatie nog niet passé.

De congresdeelnemers – waaronder ook de kinderen van professor Van Ruler – kregen heel wat te verstouwen. Naast openings- en slotwoorden maar liefst acht referaten! Hoe wijd de uitstraling van Van Rulers theologie is, bleek uit de aanwezigheid van de bekende theoloog Jürgen Moltmann die in een boeiend referaat ons duidelijk maakte waarin hij door Van Ruler beïnvloed was en waarin hij toch andere wegen ging.

Twee leden van onze redactie behoorden eveneens tot de sprekers. Gerrit Immink sprak over 'De plaats van Van Ruler in de praktische theologie'. Immink noemde Van Ruler een theoloog die hem een helpende hand biedt bij de beschrijving en de analyse van de geloofspraktijk, maar zo voegde hij er aan toe: 'Ik heb hem regelmatig uit de boekenkast gehaald, maar ik merk ook dat ik in toenemende mate hem weer met enige teleurstelling terug plaats.' Die teleurstelling heeft voor Immink vooral te maken met de empirische kant van de praktische theologie. Van Ruler schrijft prachtige dingen over de ambtelijke bemiddeling van het heil en hij gebruikt daarbij begrippen die praktisch-theologisch hout snijden: representatie en applicatie. Maar hoe werkt zich dat concreet uit?

Hoe verloopt de sociale interactie? Welke mentale en psychische processen voltrekken zich? Vragen waar juist de sociale wetenschappen ons inzicht in geven. Maar zegt Immink: ‘Van Ruler houdt dan de boot af en stapt niet uit het dogmatisch jargon om met een andere bril op wat rond te kijken.’ Ik denk dat Imminks kritiek op zich juist is. Wel vraag ik me af of je Van Ruler helemaal recht doet. Hij was tenslotte geen praktisch theoloog, maar dogmaticus. Daar komt bij dat de aandacht voor de sociale wetenschappen – de antropologische wending in de praktische theologie – pas dateert vanaf het einde van de jaren 60. H.D. Bastian schreef zijn boek *Theologie der Frage*, dat op deze wending veel invloed had, in 1969. De dissertatie van Firet over agogiek en pastoraat verscheen in 1968. Omgekeerd: wie de meditatie van Van Ruler leest en analyseert komt toch altijd weer onder de indruk van de aandacht voor de concrete mens en zijn situatie. Het zou de moeite waard zijn als daar nog eens een afzonderlijk onderzoek aan gewijd werd.

Hoe stond van Ruler tegenover de Gereformeerde Bond? Gijsbert van den Brink sprak op het Van Ruler-congres over een haat-liefde verhouding. Zeer positief was Van Ruler over het geestelijk gehalte van de Bond, met name de aandacht voor de bevinding in prediking en pastoraat. Verwant met de Bond wist hij zich ook in de zorg om het opkomen voor de kernen van het belijden. Negatief heeft Van Ruler zich geuit over het partijdenken, de cultuurschuwheid en het gebrek aan theologisch gehalte. Nu we er op terugzien kunnen we vast stellen dat men binnen de Gereformeerde Bond die kritiek in vele opzichten ter harte genomen heeft, omdat men er de zorg voor de katholiciteit van de kerk in herkende en waardeerde.

De Ridderbos-herdenking in Kampen was bescheidener van opzet, maar niet minder boeiend. Vier sprekers belichtten aspecten van het leven en werk van een theoloog die meer dan een halve eeuw bezig is geweest op het terrein van de exegese en de bijbelse theologie van het Nieuwe Testament. ‘Nuchter en bewogen’: zo karakteriseerde de kerk-historicus Van Klinken Ridderbos. Afkomstig uit een geslacht dat zijn wortels had in de vroomheid van de Afscheiding met sterk bevindelijke trekken, is Ridderbos enerzijds daaraan trouw gebleven, maar aan de andere kant constateerde hij ook nuchter dat het bewogen hart ondergeschikt gemaakt moest worden aan de objectiviteit van het heil in Christus in gebod en belofte. Met zijn heilshistorische interpretatie van de nieuwtestamentische prediking sloot Ridderbos aan bij geleerden als Oscar Cullmann en Joachim Jeremias, die zich verzetten tegen de overheersing van de theologische agenda door de Bultmannianen met hun program van ontmythologisering en existentiële interpretatie. Zijn heilshistorische exegese legde een sterk accent op het gegeven dat het heil wortelt in de daden van God in de historie. Tegelijk betekende het een verbreding van de prediking en een theologie die eenzijdig gestempeld was door een heilsordelijke theologie. Zijn magnum opus *De Komst van het Koninkrijk* over de prediking van Jezus volgens de synoptische evangeliën was voor mij en voor velen een eye-opener. Ook zijn kleine boekje *Heilsgeschiedenis en heilige Schrift* heeft me tot op de dag van vandaag geholpen in de doordenking van de vragen rondom Schriftgezag en canoniciteit, feit en verkondiging. Ridderbos heeft het in Kampen niet altijd makkelijk gehad, zeker niet in de roerige jaren 60 toen de wind van een links maatschappij-kritische theologie opstak. Ook tegen-

over deze tendens beklemtoonde hij dat het heil in Christus een eigen beeld van mens en wereld met zich meebrengt.

Wetenschappelijke en gelovige omgang met de Bijbel gingen bij hem hand in hand, zei zijn leerling en opvolger Heinrich Baarlink terecht. Hij was als bijbelwetenschapper tevens voluit kerkelijk theoloog die midden in het kerkelijk leven van zijn tijd stond. Ik wijs op zijn boeiend en prikkelend geschreven artikelen in het door Kok uitgegeven *Gereformeerd Weekblad*. Het is tragisch dat Ridderbos modernistische ontwikkelingen in de Gereformeerde Kerken niet heeft kunnen keren. Dat het genoemde weekblad zich niet heeft kunnen handhaven is symptomatisch!

Wat de nieuwtestamentische wetenschap betreft, de tijd heeft niet stilgestaan. Bultmann is voor de huidige studentengeneratie een naam uit het verleden. De aandacht is verschoven van Duitsland naar Engeland en Amerika. Maar, zo merkte Riemer Roukema, de huidige Kamper nieuwtestamenticus op, als het gaat om de prediking van Jezus en de toekomstverwachting zijn de fronten niet wezenlijk veranderd. En hij wees onder meer op het Jezus-boek van de cineast Paul Verhoeven. In de verschillende visies die opgeld doen ten aanzien van de persoon en het werk van Jezus is het van betekenis te blijven luisteren naar de stem van Herman Ridderbos.

Vier grote componisten

2009 is ook in de wereld van de klassieke muziek een belangrijk herdenkingsjaar. Vier namen passeren de revue: 350 jaar geleden werd Henri Purcell geboren. Op 14 april gedenken we dat George Frideric Haendel 250 jaar geleden is overleden. Het is dit jaar ook 200 jaar geleden dat Jozef Haydn overleed en dat Felix Mendelssohn-Bartholdy geboren werd.

Purcell en Haendel, beiden barokcomponisten, staan in de traditie van de anglicaanse kerkmuziek. Onder ons is men snel geneigd bij kerkmuziek allereerst te denken aan Johann Sebastian Bach en zijn betekenis voor de Lutherse eredienst. Maar het kerklied en de kerkmuziek in de Engelse kerk hebben niet minder grote betekenis. De Anglicaanse Kerk is nauw verweven met het Britse koningshuis. Zowel Purcell als Haendel schreven dan ook muziek voor kroningsplechtigheden, verjaardagsfeesten en begrafenissen van koninklijke personen. Daarnaast zijn er de liturgische composities, de anthems, te vergelijken met de cantates in de lutherse sfeer. Purcell is ongetwijfeld een hoogtepunt in de Engelse koormuziek. Haendels composities zijn door hun uitgebreide opzet en omvang eigenlijk niet meer te plaatsen onder het begrip liturgische muziek. Zij vormen een klasse apart en hebben vooral een plek gekregen in de concertzaal. Toch zijn beide componisten exponent van een gekerstende cultuur die bevrucht is door het christelijk geloof. Wie Haendel zegt, noemt in één adem zijn *Messiah*, zijn beroemdste en bekendste oratorium, waarin de heilsgeschiedenis vanaf de Messiasverwachting in het Oude Testament tot aan het loflied van de grote schare voor Gods troon uit het boek Openbaring vertolkt wordt. De tekst van het werk bestaat geheel uit bijbelteksten. De componist schreef het werk tussen 22 augustus en 14 september 1741. Het is nauwelijks

voor te stellen dat iemand in een tijdsbestek van drie weken een dergelijke grootse compositie op papier kan zetten. Het is terecht tot op vandaag een geliefd werk waar je als luisteraar altijd weer van onder de indruk komt. Voor mij zelf is naast het overbekende Halleluja-koor een hoogtepunt de ontroerende altaria *He was despised and rejected*, een preek over de lijdende Knecht in muziek!

Met de kerkmuziek van Jozef Haydn komen we in de sfeer van de rooms-katholieke eredienst. Haydn schreef vijftien missen, waarvan er een aantal gecomponeerd zijn voor de familie Esterhazy, Haydns broodheer. Een van deze missen heeft als titel *Missa in tempore belli*, een herinnering aan de oorlog tussen Oostenrijk en Frankrijk, ook wel *Paukenmesse* genoemd. De roffelende pauken in het laatste deel, het Agnus Dei, symboliseren de dreiging van de oorlog in 1796. In diezelfde jaren ontstond ook zijn oratorium *Die Schöpfung*. De teksten zijn ontleend aan het boek Genesis, aan de Psalmen en aan Miltons *Paradise Lost*. Het libretto is een mengeling van bijbelse vroomheid en een door de Verlichting geïnspireerde spiritualiteit. De mens die in dit werk bezongen wordt is de zelfbewuste mens van de achttiende eeuw, die zich bewust is van zijn harmonie met de natuur en met de Schepper. Niettemin, het werk als geheel is een uitbundige lofzang op de God van Israël, de Schepper van hemel en aarde.

Tenslotte noem ik de naam van Felix Mendelssohn Bartholdy, van Joodse afkomst, maar gedoopt in een lutherse kerk. Hij is vooral bekend geworden door zijn oratoria *Elias* en *Paulus*. Het lutherse kerklied is in deze werken, maar ook in andere composities, bijvoorbeeld zijn Reformatie-symfonie, prominent aanwezig. Je herkent bij hem duidelijk de invloed van Bach. Het was Mendelssohn die in 1829 voor het eerst na Bachs dood de Mattheüs Passion uitvoerde. De waardering voor zijn composities is wisselend geweest. De nazi's deden hem in de ban, in het voetspoor van Richard Wagner die in de 19^e eeuw een venijnig artikel tegen de componist schreef. Tekenend is het verhaal dat ik las in het muziektijdschrift *Luister*. Een beroemde Engelse dirigent, op tournee in Leipzig in 1936, wilde een krans leggen aan de voet van het standbeeld van de componist. Toen hij de volgende morgen zich naar de plek begaf, bleek het standbeeld verdwenen. De nazi's die lucht gekregen hadden van het plan, hadden het monument de nacht daarvoor laten slopen! Na de oorlog werkte de negatieve waardering door: te braaf, te saai, te victoriaans, etcetera, etcetera. Zijn orgelwerken vond men in de jaren 50 te romantisch. In de laatste decennia is het tij gekeerd. Een groot aantal CD-opnamen, door vooraanstaande dirigenten en orkesten uitgevoerd, laat zien hoe zijn werk in de belangstelling staat.

Horen de namen van deze vier componisten thuis in een theologisch tijdschrift? Om meer dan één reden is die vraag bevestigend te beantwoorden. Nog afgezien van het feit dat theologie en cultuur raakvlakken hebben, is het alleen al vanwege hun betekenis voor de kerkmuziek belangrijk aandacht aan hen te geven. Kerkmuzikale werken waarin het bijbels getuigenis wordt verklankt, vormen toch een onderdeel van wat we de receptiegeschiedenis van de Bijbel noemen? Voor de hermeneutische vraag naar de vertolking van de bijbelse boodschap is het zinvol dat theologen en predikers de vraag overwegen: Hoe hebben kunstenaars in de context van hun tijd de Bijbel gelezen en gehoord? Naast het vertrouwde woordenboek en commentaren kun je hen rangschikken onder de exegeti-

sche hulpmiddelen. En dan heb ik het nog niet eens over de muzikale schoonheid waar je al luisterend van kunt genieten!

Oraties en promoties

Op 21 november van het vorige jaar hield de kerkhistoricus prof. dr. W. Janse zijn inaugurele oratie als hoogleraar kerkgeschiedenis. Janse is via een zogenaamde dakpanconstructie opvolger van professor Burger, die binnen enkele jaren vertrekt. De oratie ging over *Een eeuw historiografie: Het Nederlands Archief voor Kerkgeschiedenis 1900-2000*.

In Kampen inaugureerde op 6 februari dr. A.L.Th. de Bruijne als hoogleraar ethiek en spiritualistiek aan de Theologische Universiteit Zijn oratie had als titel *Affect en effect. De betekenis van een bijbelse spiritualiteit voor de christelijke ethiek in een (post-)seculiere context*. We wensen beide hoogleraren van harte geluk en hopen nog veel van hen te mogen horen als beoefenaren van de gereformeerde theologie.

Naast de twee oraties noem ik ook enkele promoties die in de afgelopen tijd plaats vonden. Op 15 december promoveerde ds. J.M. Burger aan de Theologische Universiteit te Kampen (Broederweg) op een dissertatie, getiteld *Being in Christ. A Biblical and Systematic Investigation in a Reformed Perspective* (promotor: prof. dr. B. Kamphuis). In zijn studie gaat de promovendus na hoe de gereformeerde theologie (John Owen, Herman Bavinck) over de (mystieke) eenheid met Christus heeft gesproken, wat de Bijbel (Johannes, Paulus) erover zegt en wat er, als het hierover gaat, van hedendaagse theologen (de Duits-Zwitserse theoloog Ingolf U. Dalferth en de Britse ethicus Oliver O'Donovan) te leren valt. Vervolgens komt hij tot een eigen conceptueel kader waarbinnen je het zijn in Christus kunt begrijpen.

Enkele dagen later, op 18 december ontving ds. M.A. van den Berg aan de Universiteit van Utrecht de doctorsbul na de verdediging van zijn proefschrift *Het Rijk van Christus als historische realiteit. Calvijns anti-apocalyptische uitleg van het boek Daniël* (promotor: prof. dr. W. Otten). Van den Berg laat zien hoe Calvijns uitleg van Daniël wars is van speculatief eindtijddenken. De profetieën zijn geheel en al vervuld met de komst van Christus en de uitbreiding van de kerk.

Een bijzondere promotie vond op 15 januari plaats in Leiden. Daar promoveerden op dezelfde dag vader Arend en zoon Michiel Kagchelland op een proefschrift met als titel *Van dompers en verlichters. Een onderzoek naar de confrontatie tussen het vroege protestantse Reveil en de Verlichting in Nederland (1815-1825)*. Ook voor onze voorzitter, prof. dr. W. Verboom was het een bijzonder moment. Hij trad samen met zijn collega prof. dr. E.G.E. van der Wall als promotor op. Het onderzoek voorziet in een leemte inzake onze kennis van het Reveil in ons land; juist de eerste periode heeft doorgaans nauwelijks aandacht gekregen.

Tenslotte noem ik de naam van drs. J.M. Bac die op 21 Januari aan de Universiteit van Utrecht zijn proefschrift getiteld *Perfect Will Theology. Divine Agency in Reformed*

Scholasticism as against Suárez, Episcopius, Descartes, and Spinoza verdedigde en uit handen van prof. dr. J. Muis de doctorsbul ontving. Het onderzoek van Martijn Bac staat in de traditie van de Utrechtse school en is feitelijk begeleid door dr. Antoon Vos. Met zijn onderzoek leverde deze jonge theoloog een belangrijke bijdrage aan het onderzoek naar de klassieke gereformeerde theologie en met name de waardering van de gereformeerde scholastiek in de tijd van het opkomend rationalisme. De namen die in de titel genoemd worden, laten zien hoe breed zijn onderzoek is.

We wensen de nieuwe doctores van harte geluk met de door hen bepaalde graad. Een promotie betekent weliswaar de afronding van de studie, maar is niet bedoeld als pas op de plaats. Wij hopen van de nieuwe doctores nog vele vruchten te mogen plukken.

Ik sluit af met een kleine waarneming. Alle vier de dissertaties liggen op het terrein van de kerkhistorie en dogmatiek en theologieschiedenis. Ik denk niet dat het helemaal toevallig is. Kerk- en dogmenhistorie of theologiegeschiedenis mogen zich onder ons in een grote belangstelling verheugen. Ik wil aan de waarde daarvan niets af doen. Het is goed om de bronnen van de christelijke traditie te blijven bestuderen. Maar ik zou er wel de vraag aan willen toevoegen: Waar blijven de ethici, de praktisch-theologen, de missiologen? En waar gereformeerde theologie nadruk legt op het *sola et tota scriptura*, waar blijven de bijbelwetenschappers? Ingaan op de uitdaging van de moderne bijbelwetenschap blijft voor een gereformeerde theologie die bij de tijd wil zijn een aangelegen zaak!